Примаченко Яна (Київ)

СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ УПА В ПЕРІОД ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ В СВІТЛІ ПІВНІЧНОАМЕРИКАНСЬКОЇ ІСТОРІОГРАФІЇ

Історія створення та діяльності УПА ще залишається особливо актуальною темою для українського соціокультурного простору. Це обумовлено особливим ставленням до збройних формувань в український історичний традиції, де армія була певним уособленням державницьких прагнень української нації. З іншого боку, в українському суспільстві все ще зберігається поляризація позицій щодо оцінки діяльності УПА — від глорифікації до повного неприйняття. В рамках північноамериканської історіографії українського національно-визвольного руху 30–50-х рр. XX ст. історія діяльності УПА є чи не найбільш досліджуваною проблемою. Вона представлена працями всіх груп північноамериканських дослідників: еміграційною, діаспорною та власне американською.

Таблиця 1

Класифікація північноамериканських дослідників УПА

Час написання досліджень	Етнічна приналежність	
	українці	американці
50–70-і рр. (емігрантський період)	М. Лебедь П. Мірчук А. Бедрій Ю. Тис-Крохмалюк* Л. Шанковський* В. Верига	Дж. Армстронг
80–90-і рр. (діаспорний період)	П.Потічний П. Содоль* Р. Магочій	
2000-ні рр.		Т. Снайдер Дж. Бурдс

Таблиця показує, наскільки нерівномірним є покриття поля дослідження серед українських і американських дослідників, перш за все в кількісному плані. До цього варто додати великі хронологічні розриви в часі написання цих праць, що відобразилося на виборі тем досліджень. Це, в свою чергу, вплинуло на

* Дослідники, що займалися виключно воєнною історією.

формування концептуального бачення українського націоналістичного руху в північноамериканській історіографії. Хронологічний критерій є дуже важливим для розуміння актуальності даної теми в США та Канаді, оскільки саме зацікавлення американських дослідників виступає індикатором реального інтересу до українського націоналізму західної наукової спільноти. Визначення емігрантського та діаспорного періоду, зроблене на основі класифікації, запропонованої канадським дослідником українського походження Дж.-П. Хімкою[1]. Виокремлення із загалу представлених дослідників воєнних істориків має на меті показати, що у більшості випадків постановка проблеми історії діяльності УПА відбувалась поза воєнною площиною. Це означає, що апріорі національні збройні формування сприймалися більш широко, ніж воєнна сила. Запропонована класифікація має на меті дати загальну структуру, в рамках якої буде здійснюватися історіографічний аналіз, аби полегшити розуміння певних тематичних розривів, зумовлених специфікою розвитку північноамериканської історіографії діяльності УПА. Відразу зазначимо, що в рамках емігрантського періоду ми вказали тільки тих дослідників, чиї роботи лягли в основу націоналістичного історичного наративу, залишивши по за межами дослідження представників лівих поглядів (В. Поліщука, М. Ганусяка), чиї публіцистичні праці йшли в фарватері тогочасної радянської історіографії ОУН–УПА й зводили всю діяльність повстанців до рівня бандитизму.

Переходячи до безпосереднього історіографічного аналізу, варто зазначити, що в рамках націоналістичного наративу представники ОУН (б) встановили фактичну монополію як на бренд УПА, так і на право історичної інтерпретації збройної боротьби.

Головною особливістю партійної історіографії є перевантаження досліджень великим об’ємом фактографічного матеріалу. По суті, перші дослідження подій були своєрідними літописами, де автори, як правило, учасники подій, намагалися по можливості задокументувати кожну збройну акцію УПА. Такий підхід до викладу матеріалу можна б було назвати позитивістським, якби не надмірна апологетичність авторів досліджень. З загальної літописної канви дещо вибивалися питання часу створення УПА та її чисельності. Загалом, таке нібито просте питання, як час створення УПА, в партійній історіографії займає визначне місце. Позиціонуючи себе як безкомпромісного оборонця української національної ідеї, що робить ставку лише на сили власної нації, ОУН (б) була змушена пояснити причину зволікання з відкриттям антинімецького фронту. Питання чисельності збройних сил УПА було особливо актуальним у перші післявоєнні роки, адже наявність партизанських формувань у глибокому радянському тилу, які ведуть нерівну боротьбу з переважаючими силами окупантів, мала стати, на думку бандерівських дослідників, важливим козирем у просуванні української справи у повоєнному світі.

Осторонь націоналістичного наративу стоїть складне питання Волинської трагедії, що напряму пов’язане зі збройними акціями УПА. Як і інші неприємні питання партійні історики, на відміну від сучасних американських дослідників, всіляко намагалися обминати чи замовчувати.

Історія створення УПА досить складна через дві групи причин: по-перше, як відмічає П. Потічний, плутанину вносить як наявність різних категорій українських військових формацій, так і той факт, що багато націоналістів служили спочатку у збройних частинах, створених нацистською Німеччиною[2]. По-друге, як би не наполягали партійні дослідники, створення УПА не було одномоментною акцією.

Партійні історики ОУН (б) не обмежились ексклюзивним правом на назву «УПА», а взагалі наполягали на виключному становищі бандерівських збройних формувань як єдиної національної сили, що стала на захист українського народу. Так, А. Бедрій захищав виключне право ОУН (б) на історичну спадщину УПА, називаючи інші версії створення повстанської армії фальшивими. Перша «фальшива», за визначенням А. Бедрія, версія походила з середовища двійкарів. Відповідно до неї УПА з другої половини 1943 р. «усамостійнилося» від ОУН, а зі створенням УГВР взагалі повністю підпорядкувалося останній. Друга «фальшивка» авторства мельниківців та бульбівців відстоювала початкову позапартійність УПА і звинувачувала бандерівців у перетворенні всенародної армії в збройне крило своєї партії, внаслідок чого багато українських патріотів залишили її лави[3].

А. Бедрій наполягав на ключовій різниці у підході до формування національних збройних сил, що існувала між ОУН (м) і ОУН (б). Остання виходила з позиції формування армії без допомоги іноземних держав з опорою на власні сили[4]. Така позиція, однак, не заважала бандерівцям використовувати сформовані німцями українські легіони «Роланд» і «Нахтігаль», які в націоналістичному наративі фігурують як Дружини українських націоналістів (ДУН).

Згідно А. Бедрія, перші українські повстанські відділи для боротьби з окупантами почали формуватися під керівництвом Крайової екзекутиви ОУН відразу з вибухом німецько-польської війни[5], тобто 1 вересня 1939 р. Виникає закономірне питання: з яким окупантом мали боротися новостворені повстанські відділи? Як відомо, радянські війська перетнули радянсько-польський кордон тільки 17 вересня, та й то тільки після погроз з боку німецької сторони, що в разі недотримання СРСР міжнародних домовленостей (мався на увазі таємний протокол пакту Ріббентропа — Молотова 1939 р.) німці окупують всю територію II Речіпосполитої. Фактично населення західноукраїнських земель більш ніж два тижні перебувало в цілковитій непевності щодо своєї подальшої долі.

Пояснення знаходимо у П. Мірчука, який відносить зазначені А. Бедрієм події до передісторії УПА. Невеликі загони, що були створені в цей період, як правило, роззброювали польську поліцію та вступали у бої із залишками польської армії, яка тікала. П. Мірчук також відмічав, що з приходом радянської влади збройні групи розійшлися, за винятком Поліського лозового козацтва, антирадянський виступ якого провалився. Аналіз керівного складу загонів, що діяли на Поліссі в період 1939–1941 рр., дає підстави вважати, що ОУН до них не мала жодного відношення, мова йшла радше про місцеву народну самооборону[6].

Запропонована в рамках націоналістичного наративу інтерпретація партизанської активності в перші дні після ліквідації Польської держави виглядає сумнівною і з огляду на внутрішньопартійну ситуацію в ОУН. Адже А. Мельника щойно було затверджено II конгресом ОУН на посаді голови ПУН, радикальне крило С. Бандери ще не виокремилось. Віддати наказ почати формування збройних відділів полковник А. Мельник не міг, оскільки був добре відомий своєю поміркованістю. Не могло це бути й власною ініціативою КЕ ОУН, яка після гучних арештів 1935–1936 рр. все ще відновлювала свою структуру.

Маніпуляції з датою формування перших збройних відділів ОУН (б) є, напевно, найбільш сміливою спробою закріпити за бандерівцями статус єдиної національної сили, спроможної сформувати збройний рух опору.

Більшість партійних істориків датують створення УПА осінню 1942 р. Місцем формування перших націоналістичних збройних відділів називають Полісся[7]. Хоча окремі автори відмічають майже паралельне формування націоналістичних збройних загонів на Поліссі та Волині[8]. Серед головних причин, які заважали вдатися до збройної боротьби в перші місяці німецької окупації, П. Мірчук називав, як психологічну неготовність українського народу, для якого після жаху радянської окупації німці здавалися справжніми визволителями, так і виклик, кинутий ОУН відкриттям доступу до центрально-східного масиву українських земель, що вимагало від ОУН великих людських ресурсів для поширення там своєї сітки[9].

Головною метою створення УПА П. Мірчук називав захист українського населення Полісся та Волині від утисків з боку німецької окупаційної влади та радянських партизан, при чому, за свідченням автора, соціальною базою останніх були польські колоністи: «Поляки планово розділили між собою ролі: одна їх частина як «фольксдойчі» вислуговувалась німцям…. А другі творили тайні гуртки «пляцуфкі» … для ліквідування в співпраці з більшовиками українського самостійницького руху»[10]. Дане звинувачення є класичним для націоналістичного наративу, як правило, саме цим пояснюється антипольська акції УПА 1943 р., мова про яку піде нижче.

Досить неприємною темою для бандерівців була діяльність отамана Т. Бульби-Боровця. Оскільки саме він сформував влітку 1941 р. перші повстанські загони для захисту українського населення від свавілля радянських партизан і саме його загони носили назву УПА, пізніше адаптовану бандерівцями для своїх збройних формувань. Якщо А. Бедрій бульбівську версію називає фальшивою, то М. Лебедь і П. Мірчук, розуміючи, що цей факт не можна обійти мовчанкою, вдаються до применшення значення його діяльності.

Згадку про збройні загони Т. Бульби-Боровця знаходимо в тій частині праці П. Мірчука, де автор вдається до критики партизанської діяльності 1920–1924 рр. після поразки визвольних змагань, а саме: наголошує на розпорошеності сил, відсутності центрального керівництва, анархії, як на ключових причинах краху повстанського руху[11]. Фактично це було камінець в город УНР, правонаступницею якої виступав уряд УНР в екзилі, від імені якого діяв Т. Боровець.

Звинувачуючи Т. Боровця в отаманщині, П. Мірчук писав: «… Україні не були потрібні бундючні отамани, але борці, що боролися б не для своєї слави, чи своїх особистих амбіцій, а тільки для справи України». Поряд з цими звинуваченнями П. Мірчук відмічав, що керівництво УПА не протидіяло, коли німці, більшовики чи українське населення пов'язували дії УПА з іменем Т. Бульби-Боровця[12]. Такі суперечливі твердження бандерівського дослідника дають підстави думати, що головна причина полягала не в ідеологічних чи тактичних розходженнях, а була питанням банальної боротьби за владу.

На тлі такої упередженості представників бандерівської партійної історіографії концепція, запропонована Дж. Армстронгом, виглядає більш об'єктивною. Американський історик вважав датою створення УПА початок 1943 р., що, до речі, збігається з позицію сучасних українських вітчизняних істориків.

Дж. Армстронг вбачав наявність складних об'єктивних факторів, що стали причиною досить пізнього оформлення збройних підрозділів УПА. Серед них, він називав майже повністю непридатний для партизанського руху географічний рельєф України, де, за винятком Галичини, Закарпаття та Буковини, що довгий час залишалися поза зоною активного спротиву, решта придатної території обмежувалась невеликою північно-західною смугою лісів, що ледь сягала 160 км завширшки, хоча й простягалася майже на 650 км[13].

Радянські партизани, що діяли за підтримки Москви, швидко опанували цей єдиний придатний для партизанської боротьби терен. Тому українські націоналісти не могли сформувати тут свої партизанські загони без широкої народної підтримки. Останнє, на думку автора, було складним завданням, оскільки багато прибічників антигітлерівської боротьби приєдналися до радянських партизан. Саме в цьому Дж. Армстронг вбачав основну причину того, що націоналісти не змогли розгорнути свій партизанський рух одразу після німецької окупації. До того ж націоналістичні групи внаслідок німецьких репресій були надто малими і слабкими, занадто віддаленими від своєї головної бази в Галичині, аби сформувати широкий партизанський рух. Знадобився час, аби підібрати правильні лозунги, під які став би до зброї широкий загал українського населення. Дж. Армстронг вважав, що на той час, коли націоналісти були готові до широкомасштабної боротьби з німецькими окупантами, останні вже відступали, отже й збройна боротьба проти них не мала великого значення[14].

На думку Дж. Армстронга, успішні збройні акції німецьких окупаційних військ проти радянських партизанів у поєднанні з жорсткими репресіями проти місцевого населення осінню 1942 р. створили передумови для успішного опанування націоналістами звільненого від радянських партизан терену[15]. Цю тезу Дж. Армстронга підтверджує сучасний американський історик Т. Снайдер, якій вважає, що саме німецька окупаційна політика знищила потенційну українську опозицію, яка могла скласти конкуренцію ОУН (б), радикалізувала українське суспільство і змусила вцілілих селян шукати порятунку в лісах[16].

Українська допоміжна поліція не бажала брати участі у репресіях проти власного народу, внаслідок чого почалося масове дезертирство. Дж. Армстронг вважав, що лідери ОУН (б) не хотіли втрачати свій контроль над легальними

силами і вдаватися до ризикованої компанії антинімецького збройного спротиву. Опинившись перед реальною загрозою приєднання підконтрольної їм допоміжної поліції до лав радянських партизанів, оунівське керівництво було просто змушене розпочати формування своїх збройних сил. Як відмічав Дж. Армстронг, перші кроки на шляху побудови націоналістичного збройного підпілля були здійснені революційним проводом в листопаді 1942 р., а на початку 1943 р. збройні відділи бандерівців становили вже значну силу[17].

Цікавою є позиція представника діаспорного покоління П. Магочія, на думку якого датою оформлення УПА треба вважати листопад 1943 р., коли розрізнені загони УПА перейшли під командування бандерівської фракції. Це найбільш пізня дата заснування УПА серед всіх запропонованих північноамериканськими дослідниками. Якщо взяти цю дату за основу, то виходить, що Волинська різанина не координувалася з єдиного центру, що йде в розріз з останніми дослідженнями цього питання. Проте автор не заперечує факту Волинської трагедії, рівно як і не знімає відповідальність з української сторони[18].

Дещо по-іншому ця концепція представлена Т. Снайдером. Він вважає, що вирішальний вплив на процес становлення УПА справила радянська перемога у Сталінградській битві. Внаслідок цього на Волинь були перекинуті великі з'єднання радянських партизан. Зволікання з формуванням власних збройних сил залишило б бандерівців без людських ресурсів[19]. Т. Снайдер розглядає події березня 1943 р., коли 5 тис. членів української допоміжної поліції пішли в ліс, аби приєднатися до УПА, як результат радянської провокації, що мала на меті привести цих людей до лав радянських партизанів. Однак націоналісти, які глибоко проникли в середину структури допоміжної поліції, переломили ситуацію на свою користь. Американський історик вважає, що події 1943 р. показали: вибір, до якої з партизанських сил приєднуватися, в багатьох випадках визначався не ідеологією, а обставинами. Як радянські партизани, так і націоналісти мали підстави сподіватися, що українська поліція приєднається саме до них. Т. Снайдер називає й інші методи заохочення до вступу в ряди УПА, а саме погрози розправою тим українцям, які залишаться на службі у німців. Дослідник посилається на спогади одного з офіцерів УПА, який зазначав, що половина мобілізованих до лав УПА весною 1943 р. була примушена це зробити[20].

Незважаючи на досить цікаві факти і спостереження, Т. Снайдер не заглиблювався в історію формування УПА, розглядаючи цю структуру тільки у поєднанні з подіями Волинської трагедії. Загалом, навіть поява нового покоління американських дослідників не зменшує значення концептуального бачення внутрішньоорганізаційних процесів українського націоналістичного руху накресленого Дж. Армстронгом.

Щодо руху Т. Бульби-Боровця, то Дж. Армстронг відмічав, що саме його УПА «Поліська Січ» в перший рік німецької окупації була єдиною національною силою, яку, хоч і віддалено, але все ж таки можна вважати партизанським загоном. Загалом, автор вважав, що Т. Боровець ніколи серйозно не розглядав можливості створення широкомасштабного партизанського руху,

натомість віддавав перевагу невеликому з'єднанню, яке могло б розраховувати на підтримку поліського селянства.

Дж. Армстронг вказував, що окрім зв'язків з УНР, Т. Бульба-Боровець мав зв'язки з ОУН (м) та групою «лівих оунівців» І. Мітринги. До речі, саме останній справив значний вплив на формування політичної складової бульбівського руху. У своєму дослідженні американський дослідник згадував і про спроби переговорів між представниками українських збройних формувань, що діяли на Волині і Поліссі[21].

Інформацію про спробу об'єднання всіх національних сил подають й історики ОУН (м). В. Верига відмічав, що між представниками трьох груп йшли переговори про створення єдиного штабу. Автор навіть наголошував на позитивному ставленні до цієї ідеї з боку низового членства ОУН (б). Однак, останні боялися «діяти без наказу своїх зверхників, хоч здоровий розум наказував на це погодитися». Переговори зірвалися через неявку на підписання договору представника бандерівців Юрія Івахіва (Сонара). В. Верига стверджував, що Ю. Івахіва вбили самі бандерівці через його прихильність до ідеї об'єднання сил[22].

Фактично «мельниківський» історик звинувачував бандерівців у масовому терорі, що здійснювався руками Служби безпеки (СБ) ОУН: «Провідники ОУН (р), змагаючись не за консолідацію всіх революційно-державницьких сил, але за монополізацію їх під своєю командою, усували всіх, хто стояв їм на дорозі у здійсненні цього пляну, незалежно від того, яка була вартість тих людей, їхніх заслуг перед народом у минулому, чи навіть їхньої діяльності у тому часі… Всі вони підлягали ліквідації, бо провід ОУН (р) вважав себе єдиною організацією, яка мала рецепту і монополь на визволення України з-під чужого ярма»[23].

З точки зору Дж. Армстронга, переговорний процес мав дещо інший формат. Він вважає, що ініціатива створення єдиного центру керівництва походила від Т. Боровця, якій прагнув об'єднати ідеологічно близьку до бульбівців Українську народно-демократичну партію (УНДП), УНР та обидва крила ОУН. За умов відсутності єдиного координаційного центру керівництво ОУН(б) усвідомлювало небезпеку сповзання повстанського руху до рівня бандитизму, тому й відправило своїх представників на переговори. Однак, бандерівці, виходячи з програмових положень своєї фракції, вимагали повного підпорядкування всіх сил своєму проводу, в обмін на це були готові віддати Т. Боровцю посаду головнокомандуючого збройних сил. До того ж бандерівці були проти залучення УНР, чиє керівництво перебувало у Варшаві, а отже, в зв'язку з необхідність швидкого прийняття рішень в умовах партизанського руху це було б недоцільно[24]. Тут, на нашу думку, Дж. Армстронг невдало інтерпретує реальні мотиви небажання оунівців координувати діяльність з урядом УНР у Варшаві. Навряд чи бандерівці могли серйозно розглядати можливість співпраці з УНР, адже після підписання С. Петлюрою Варшавського договору 1920 р., за яким УНР відмовлялася від претензій на західноукраїнські землі на користь Польщі, не тільки націоналістичне середовище з його радикальними позиціями, але й

більш помірковані західноукраїнські політичні кола сприймали уенерівців як зрадників.

Розходилися позиції сторін і щодо самої партизанської діяльності. Бандерівці були націлені на повномасштабне розгортання партизанського руху, тоді як Т. Боровець залишався прихильником діяльності невеликими загонами[25]. В процесі формування збройних сил ОУН (б), її тодішній військовий референт Д. Клячківський вирішив запозичити бульбівську назву УПА, аби, кажучи сучасною мовою, скористатися вже розкрученим брендом[26].

Така позиція Дж. Армстронга, зважаючи на його високий авторитет в українському націоналістичному середовищі Північної Америки, суттєво вдарила по міфу, створеному довкола УПА в рамках націоналістичного наративу представниками бандерівської партійної історіографії. Я. Стецько вбачав в цьому негативний вплив мельниківців і дорікав своїм прибічникам за недостатню роботу у напрямку донесення своєї позиції до американського наукового загалу, що цікавився українською проблематикою.

Ключовим моментом у формуванні бандерівських збройних сил Дж. Армстронг вважав прихід на керівні позиції в ОУН (б) Р. Шухевича. Саме Р. Шухевич ухвалив рішення про силовий варіант об'єднання всіх національних збройних формувань під егідою бандерівців. Зокрема, 6 липня 1943 р. збройні формування мельниківців під керівництвом Хріна були інкорпоровані бандерівцями до складу УПА[27].

Дж. Армстронг виділяв три причини, чому український партизанський рух очолили саме бандерівці. По-перше, автор пояснює стрімке падіння чисельності збройних сил Боровця–Мельника небажанням розгортати широкомасштабну збройну боротьбу, а отже, як наслідок, й неможливістю протистояти більш чисельним та добре організованим силам бандерівців[28]. Високий рівень дисципліни і централізації загонів УПА підтверджував й дослідник з середовища «двійкарів» В. Маркусь, який порівнював УПА з югославським комуністичним партизанським рухом Б. Тіто[29].

Друга причина, на думку Дж. Армстронга, полягала у вдало організованій пропаганді, зокрема, в ідеї всенародного повстання. Саме завдяки цьому більшість бійців інших українських партизанських загонів переходили на бік бандерівців замість того, щоб вдатися до дезертирства. І третім фактором було невдале географічне розташування збройних загонів бульбівців і мельниківців, внаслідок чого вони опинились у своєрідних лещатах між бандерівцями та радянськими партизанами[30].

Отже, можна констатувати, що в рамках націоналістичного наративу характерне для бандерівської історіографії трактування виключного значення своєї політичної сили знаходить відображення у невілюванні значення інших політичних сил, терени дій яких співпадали з відповідними теренами дій ОУН (б). Виважений і об'єктивний погляд, запропонований Дж. Армстронгом, певним чином урівноважив тенденційні дослідження бандерівської еміграції, хоча й не вплинув на зміну позицій істориків з середовища ОУН (б).

Вище ми вже говорили про причини важливості встановити чисельність УПА, а отже, і про особливу увагу до цього питання в націоналістичній історіографії. Найбільшу кількість вояків подає П. Мірчук, який писав: «В хвилі приходу більшовиків на західно-українські землі кількість бійців УПА доходили до 80 тис. українців і около 20 тис. чужонаціонального елементу». Отже, загальна кількість вояків УПА становила 100 тис. осіб, і ще стільки ж, за свідченнями автора, становило підпілля ОУН[31]. Серед воєнних істориків таку саму цифру подає і Ю. Тис-Крохмалюк[32]. Загалом, варто відмітити, що Ю. Тис-Крохмалюк був воєнним теоретиком, займався головним чином питаннями стратегії і тактики ОУН, зосереджуючись переважно на методах збройної боротьби, і був абсолютно некритичний до концепцій, створених бандерівцями в рамках націоналістичного історичного наративу. Більш реалістичну кількість вояків УПА у 50 тис. осіб на осінь 1944 р. називав інший воєнний історик з бандерівського середовища — Л. Шанковський[33]. Така розбіжність у поглядах була пов'язана з військовим минулим останнього. Будучи перш за все практиком, Л. Шанковський розумів фантастичність озвучених П. Мірчуком цифр.

Дж. Армстронг, дослідження якого співпадає у часі написання з працями бандерівських партійних істориків, посилався на німецькі джерела і зменшував цю цифру до 40 тис. осіб. Американський історик відкрито говорив про слабкий офіцерський склад УПА. Внаслідок цього бандерівці охоче залучали до збройної боротьби колишніх уенерівських офіцерів з бульбівського середовища, радянських офіцерів, які втекли з німецького полону або ж дезертували з Червоної армії[34]. Ці факти були досить неприємними для бандерівських партійних істориків, і, як правило, обходилися мовчанкою.

Цікавою є оцінка, запропонована єдиним дослідником воєнної історії УПА серед представників діаспори П. Содолем, який зазначав, що своєї найбільшої чисельності УПА досягла у 1944 р. і ніколи не перевищувала цифру у 25–30 тис. вояків[35]. Інший представник діаспорної історіографії П. Магочій вважає, що протягом 1943 р. загальна кількість вояків налічувала до 40 тис. солдатів, а центром дій була Волинь, тоді як у 1944 р. центр перемістився до Галичини й протягом всього року, на думку автора, кількість могла сягати до 100 тис[36]. Як бачимо автор не впевнений у останній цифрі, яка належить емігрантським дослідникам, проте все ж таки називає її, що логічно, оскільки його виклад історії України відображає напрацювання попередників. Представник молодого покоління діаспорних істориків С. Єкельчик, авторству якого належить одна з останніх узагальнюючих праць з історії України, також солідаризується з останніми напрацюваннями з історії УПА й наводить цифру у 40 тис. осіб[37].

Одна з останніх оцінок чисельності УПА — 20 тис. вояків на липень 1943 р. — була озвучена Т. Снайдером[38]. На жаль, автор не подає відомостей про чисельність УПА в інші періоди. Однак, ця цифра дозволяє нам зрозуміти, яку кількість вояків мало командування УПА перед початком антипольської акції. Невелика розбіжність між даними П. Содоля, П. Магочія (у першому випадку, де мова йде про Волинь) і С. Єкельчика з одного боку та Т. Снайдера з іншого, з врахуванням часового проміжку в один рік дозволяє схилятися до оцінки,

запропонованої П. Содолем, як найбільш оптимальної. Більшість сучасних вітчизняних істориків також погоджуються з підрахунками П. Содоля[39].

Хронологічний зріз історіографії цього питання показує тенденцію до оптимізації явно завищених бандерівськими партійними істориками цифр. Але навіть на початкових етапах становлення північноамериканської історіографії проблеми ОУН–УПА окремі дослідники з середовища партійної історіографії називали більш-менш реальні цифри. Позиція Дж. Армстронга у питанні кількості збройних сил УПА ще раз підкреслює особливе значення його роботи для формування об'єктивної історії націоналістичного руху.

Ми не будемо зупинятися на антинімецьких акціях УПА, кожна з яких досить детально задокументована у «літописних зведеннях» партійних істориків. До того ж ця тема в націоналістичному наративі не носить концептуального характеру, виконуючи функцію головного контраргументу перед звинуваченнями у колабораціонізмі. Навіть самі емігрантські дослідники визнають, що вже на початку 1944 р. оунцівці досить стримано ставилися до німців, від яких могли отримати зброю та техніку, й готувалися до повернення більш могутнього окупанта — Радянського Союзу.

Більш цікавим і важливим питанням є антипольський фронт УПА, чи, за визначенням Т. Снайдера, українсько-польська громадянська війна 1943–47 рр.

В північноамериканській історіографії націоналістичного руху тема українсько-польського протистояння є досить новою, оскільки почала серйозно розроблятися тільки з середини 90-х рр. XX ст. Причина такого стану речей полягає, перш за все, в узурпації націоналістичним середовищем права на висвітлення подій, що мали місце на Україні в період Другої світової війни. І. Лисяк-Рудницький, який одним з перших почав підіймати неприємні для націоналістичного середовища питання, написав: «Є підстави думати, що з українського боку мали місце не локальні, стихійні ексцеси, але що проводилася свідома компанія «очищування терену» від польського населення. Якщо ця гіпотеза правильна, то стосовні рішення могли вийти тільки від проводу ОУН (р) ... В писаннях еміграційних мемуаристів і публіцистів часто знаходимо більше патріотичної мітотворчости та партійної апологетики, ніж об'єктивної, неприкрашеної історичної правди...»[40]. Дійсно, в націоналістичному історичному наративі багато неприємних фактів обходили стороною. Дані, що наводились, підбиралися тенденційно і торкалися тільки тих фактів, що виставляли націоналістів у вигідному світлі. Жоден з творців націоналістичного наративу не визнавав факту масових вбивств цивільного польського населення Волині. Те, що у І. Лисяка-Рудницького прозвучало як припущення, було досить виразно озвучено іншим представником діаспори П. Магочієм. Серед причин волинської трагедії, він називає політичне напруження між українцями та поляками, створене протягом міжвоєнного періоду. До того ж, як зазначає автор, кожен підпільний рух турбувався про повоєнний статус цих територій, намагаючись вирішити національне питання на свою користь[41].

Хоча націоналістичні кола не заперечували існування сильних антипольських настроїв серед українського населення, але відповідальність за це

покладали на польську сторону. Зокрема, М. Лебедь звинувачував поляків у співпраці як з німцями, так і з радянськими партизанами. В першому випадку, автор дорікав, що поляки «засліплені історичною ненавистю до українського народу», зайняли вакансії, створені внаслідок масового дезертирства загонів української допоміжної поліції, і використовували свої посади для каральних акцій проти українців. У другому — надавали радянським партизанам поміч та інформацію про місця дислокації УПА. М. Лебедь стверджував, що, аби стримати стихійну антипольську акцію українців, «УПА дала польському населенню наказ опустити українські терени Волині і Полісся»[42]. Щодо волинських подій літа 1943 р., то автор вважав, що не обійшлися без провокацій як з боку німців, так і з боку більшовиків: «... одні й другі підшивались під відділи УПА і виконували на поляках акти насильства, грабежів і навіть тортур»[43].

Те, що М. Лебедь намагався представити як причину конфлікту, насправді було наслідком. Т. Снайдер переконливо доводить, що саме внаслідок каральних акцій УПА поляки пішли на службу до німців та почали приєднуватися до партизанів[44]. Почавши розповідь історії ескалації українсько-польського конфлікту 1943 р. з середини, М. Лебедь тим самим представив націоналістів як сторону, що оборонялася. В націоналістичному наративі це, напевно, єдина праця, яка згадує волинські події, хоч і заперечує масштаб трагедії та фабрикує історичні події на користь УПА.

Цікавість сучасних американських істориків до таких складних епізодів в історії українсько-польських відносин була зумовлена зміною наукової парадигми, коли на перший план виходить транснаціональна історія. З розпадом СРСР відкрився доступ до архівів колишніх радянських республік та країн соцтабору. Тим самим було подолано інформаційний вакуум, завдяки якому й вдалося сформувати націоналістичний історичний наратив. Т. Снайдер відмічає, що однією з головних проблем при дослідженні етнічних конфліктів є проблема методу, оскільки «якщо сфера геополітики занадто віддалена від подій, то місце перетинання двох національних історіографії занадто наближене до них.» До того ж етнічні чистки, а саме так розглядає волинські події американський дослідник, є джерелом взаємних звинувачень, де кожна зі сторін намагається виставити себе жертвою[45].

Т. Снайдер вважає, що організація етнічної чистки на Волині стала можливою завдяки потрійній окупації регіону протягом Другої світової війни. Поворотним моментом стала поразка німців у Сталінградській битві. Розуміючи тимчасовість німецької окупації, українські націоналісти вирішили вдатися до остаточної ліквідації питання про приналежність східних кресів. Перевага етнічної чистки перед винищенням всієї національної групи полягала насамперед в тому, що не було потреби вбивати всіх, оскільки вбивства небагатьох провокують масову втечу інших. Радянська і німецька окупація залишила у свідомості волинян уявлення про етнічну чистку як про щось буденне, що вони неодноразово пережили в якості жертви чи спільника, або і в тій і в іншій іпостасі. На 1943 р., за даними Т. Снайдера, 1/4 населення Волині зазнали певної форми насилля через свою етнічну приналежність[46].

На думку американського дослідника, аби збагнути яким чином вдалося реалізувати ідею ліквідації польського населення Волині, треба проаналізувати три групи проблем: питання легітимності влади, тогочасну соціальну дійсність та революційну ідеологію ОУН.

На початок німецької окупації серед всього спектру українських політичних партій залишились тільки праві, власне саме в цей період вони вийшли на політичну арену. Українські центристи (УНДО) саморозпустились відразу після ліквідації Польщі в 1939 р., а ліві (КПЗУ) після німецького вторгнення мусили тікати на схід. Таким чином окупація розчистила політичне поле для ОУН, яка й стала єдиним легітимним представником українського народу[47].

Щодо другого питання, то Т. Снайдер слушно зазначає: одна річ — висунути ідею, і зовсім інша — знайти виконавців. Тут американський історик повертається до своєї базової тези про потрійну окупацію як головну передумову українсько-польського протистояння. Саме окупація знищила традиційну структуру волинського суспільства. По-перше, під час радянської окупації весь освічений клас волинян було депортовано, отже, протистояти ідеології ОУН навіть на побутовому рівні було нікому. По-друге, радянські депортації поляків стали для українських селян уроком поєднання класової та національної політики. Американський історик вбачає певну іронію історії в тому, що і комуністи, і націоналісти пов'язували розв'язання земельної проблеми на Волині з вирішенням польського питання[48].

Руйнування традиційної структури волинського суспільства продовжила німецька окупаційна адміністрація. Т. Снайдер відмічає, що винищення єврейського населення вдарило по економічних позиціях волинського селянства. Соціальна структура довоєнного суспільства Волині співпадала з національною: українці представляли переважно селянство, тоді як євреї торговий клас. Внаслідок ліквідації євреїв, вже в 1942 р. волинська економіка стала бартерною, а на початку 1943 р. навіть бартер став малоефективним. За таких економічних умов та непевного майбутнього селяни розглядали землю як найбільш надійний капітал. Як зазначає американський історик, наявність на Волині двохвікової традиції експропріації польських земель у поєднанні з організаційними можливостями ОУН та беззахисністю польських землевласників склали економічну основу етнічної чистки[49]. Отже, на думку Т. Снайдера, саме економічні чинники спонукали українське селянство долучитися до участь у масових вбивствах поляків[50].

Загалом, згідно теорії Т. Снайдера необхідний для чисток соціальний елемент був створений перш за все німецьким окупаційним режимом. Українська допоміжна поліція, що стала кістяком УПА, хоч і не брала безпосередньої участі у ліквідації євреїв, а тільки доправляла їх до місць розстрілу, але, на думку автора, цього було достатньо аби здобути «незамінний досвід координації вбивств визначеної категорії населення»[51].

Як відмічає Т. Снайдер, внаслідок радянської окупації радикальної зміни зазнала й політична доктрина ОУН. Так, українські націоналісти перестали вбачати в поляках головного ворога, хоча й прагнули їх ліквідації як потен-

ційних союзників радянського режиму[52]. Крім того, аби щойно сформована УПА не почала розкладатись морально, вона повинна була воювати. Відступаючі німецькі війська на роль потенційного ворога не підходили, а ось поляки виглядали підходящою мішенню[53].

Досить несподіваним виглядає твердження Т. Снайдера, що етнічні чистки були розпочаті місцевим командуванням з власної ініціативи, без погодження з політичним керівництвом ОУН (б). Автор вважає, що політика доконаних фактів, яку так часто застосовувала ОУН щодо зовнішнього світу, у даному випадку була використана в рамках самої організації[54]. Саме тут виникають певні правові колізії щодо персональної відповідальності за події на Волині. Де-факто, на початку 1943 р. влада перейшла до рук ревізіоністів на чолі з Р. Шухевичем, тоді як юридичні повноваження, аж до рішень III великого надзвичайного з'їзду, який відбувся в серпні 1943 р., формально належали голові проводу ОУН М. Лебедю. Крім того внаслідок німецької окупації Волинь і Галичина потрапили до різних адміністративних одиниць, що також ускладнювало координацію дій між політичним керівництвом ОУН, яке базувалося в Галичині (Польське генерал-губернаторство), та командуванням УПА, осередком якого була Волинь (Райхскомісаріат «Україна»). Дійсно, акція на Волині відбулася без погодження з М. Лебедем, оскільки ще в травні 1943 р. було створено Бюро проводу ОУН — тимчасовий колегіальний орган у складі трьох осіб, що мав керувати організацією до скликання надзвичайного з'їзду. По суті, це була узурпація влади, однак в умовах війни ніхто не звертав особливої уваги на юридичну казуїстику.

Внаслідок етнічних чисток поляки почали приєднуватися до радянських партизанів. Атаки УПА на польське цивільне населення зимою 1943–44 р. наштовхнулася на спротив польської самооборони. Загалом всі польські військові формування незалежно від політичної приналежності вдалися до відплатних акцій, хоча й не отримували на це санкції від польського уряду в екзилі. Принаймні, Т. Снайдеру не вдалося знайти жодного документу, який би це підтверджував. Співробітництво поляків з радянськими партизанами, з одного боку, ускладнило задачу націоналістам, а з іншого, додало тактичного і пропагандистського значення цій акції, оскільки УПА готувалася до повторної радянської окупації[55].

За даними Т. Снайдера, впродовж весни — літа 1943 р. було вбито 40 тис. поляків[56]. Дослідник історії центрально-східної Європи П. Рудлінг вважає, що кількість жертв Волинської трагедії становила від 40 до 70 тис. поляків проти 20 тис. українців. Щодо кваліфікації подій 1943 р., то між варіантами геноцид та етнічна чистка, А. Рудлінг також схиляється до другого варіанту[57], підтримуючи позицію Т. Снайдера. На думку канадського історика П. Магочія найбільш обґрунтованими даними є 50 тис. — поляків та 20 тис. українців убитими. Цікаво, що на відміну від більшості дослідників які вважають піком Волинської трагедії літо 1943 р., П. Магочій таким вважає другу половину 1943 р. В результаті різанина на Волині та створення УПА у викладі П. Магочія відбуваються як паралельні процеси. Узагальнюючий характер його дослідження не передбачає глибокого аналізу тих подій, тому нам не відомо на основі яких фактів автор

доходить таких висновків, тим не менше позиція П. Магочія залишається виваженою і незаангажованою щодо оцінки самих подій[58]. Інший діаспорний дослідник С. Єкельчик, посилаючись на українського історика І. Ільюшина, вважає, що протягом 1943–1944 рр. загальна кількість польських жертв етнічних чисток на Волині та Холмщині сягала 35 тис. осіб, тоді як кількість жертв з української сторони залишається невідомою[59]. Цікаво, що це перший факт введення в північноамериканський історичний дискурс історії українсько-польських відносин напрацювань сучасних українських істориків.

В рамках транснаціональної парадигми Т. Снайдер запропонував компаративний аналіз стану міжнаціональних відносин на території колишніх східних кресів II Речіпосполитої. Порівнюючи ситуацію на Волині, в Галичині та Західній Білорусії, американський історик задається питанням: чому тільки Волинь стала осередком етнічних чисток.

У випадку Галичини і Волині відповідь криється у площині локальних особливостей потрійної окупації. Якщо в довоєнний період Волинь була менш придатною для націоналістичної діяльності, то з початком Другої світової війни ситуація змінилася. По-перше, Волинь увійшла до складу Райсхкомісаріату, де окупаційний режим був набагато жорстокішим, ніж в Галичині. По-друге, придатна для партизанської активності географія Волині зробила її місцем радянсько-німецької конфронтації ще задовго до того, як Червона армія змогла досягти Галичини. По-третє, катастрофічна деградація економічної інфраструктури Волині, яка на 1943 р. була фактично зруйнована[60].

Відмічаючи подібність географічних умов і політичної ситуації (ліквідація польської держави, радянські депортації, Голокост, різновекторний партизанський рух) Волині та Західної Білорусі, Т. Снайдер вважає, що базовою відмінністю, яка власне й зробила можливою етнічні чистки на Волині, була наявність в Україні організованого націоналістичного руху, якого не було у Білорусі[61].

Підсумовуючи, американський дослідник пише: «Виникнення етнічно гомогенної «Західної України» та «південно-східної Польщі», початок якому було покладено Волинськими подіями, насправді є лише «одним з епізодів в загальному європейському русі за національну гомогенність»[62]. В цьому контексті ситуація України не є унікальною, дане явище було характерне для всього Східноєвропейського регіону. Запропоноване Т. Снайдером комплексне дослідження Волинської трагедії 1943 р., на сьогодні є одним з найбільш ґрунтовних і політично незаангажованих в північноамериканському історичному дискурсі проблеми ОУН–УПА. Проте, навіть воно не є вичерпним.

Американський історик Дж. Бурдс, який також займається історією українського націоналістичного руху вважає, що почавши виклад матеріалу 1943 р. Т. Снайдер говорить про наслідки, а не причини українсько-польського конфлікту, які криються у польській політиці міжвоєнного періоду на Східних Кресах. Посилаючись на приватний лист папського нунція у Варшаві кардинала Філіпе Кортезі до польського міністра внутрішніх справ, Дж. Бурдс наводить приклад того, як плекалася українсько-польська ворожнеча. Так, 2–3 листопада

1938 р. на тлі бездіяльності польської поліції, яка мовчки спостерігала за тим, що відбувається, представники польської націонал-демократичної партії вчинили напад та побиття українських студентів. Особливий цинізм ситуації полягав в тому, що по закінченні бійні українських студентів було заарештовано за порушення правопорядку. І такий випадок був не поодиноким. Як зазначає Дж. Бурдс антиукраїнські погроми були нормою у 1934–1938 рр.

Дж. Бурдс не погоджується з Т. Снайдером що радянська і німецька окупація та війна стали «визначальним фактором» етнічних чисток. На його думку, цим фактором була громадянська війна між українцями та поляками: «При такому сценарії, етнічні чистки в регіоні не були ані виключно наслідком німецької окупації (традиційної вигадки), ані тільки результатом якогось глибоко вкоріненого народного антисемітизму (регіонально пристосована теза Голдгагена), але були також керовані етнічними українцями проти польського бачення долі повоєнної Галичини. Етнічні чистки були одним серед чисельних засобів в арсеналі всіх, хто боровся за контроль над регіоном, і жоден головний гравець (окрім євреїв) не міг втриматися від спокуси отримати швидкі результати шляхом дій та політики базованої на етнічних підходах»[63].

Серед незаперечних плюсів дослідження Т. Снайдера Дж. Бурдс вважає відхід від традиційної віктимології, якою послуговувалися націоналістичні історики та споріднена з ними діаспора[64].

Полемізуючи з Т. Снайдером Дж. Бурдс виходить з тих же положень, що і його візаві, а саме: з концепції прикордоння (фронтиру), яка є досить поширеною серед дослідників історії Центрально-Східної Європи, наголошуючи на прикордонному характері суспільств новоутворених держав, що виникли внаслідок розпаду Російської та Австро-Угорської імперії, і за своїм складом були поліетнічними та мультикультурними. Про трансформаційний характер громадянських воєн вздовж радянського прикордоння, які точилися в період Другої світової війни досить детально написав американський історик А. Рібер. Він виділяв чотири конфліктні зони вздовж радянського прикордоння напередодні Другої світової війни: козацький степ, польсько-українсько-російське і прибалтійсько-білорусько-польське прикордоння та Північний Кавказ. Унікальність цих воєн, на відміну від класичної громадянської війни, полягала в обставинах, за яких вони відбувалися. Це, по-перше, масштабне тло німецько-радянської війни, в рамках якої обидві сторони конфлікту однаково вороже ставилися до нерегулярних збройних загонів, «навіть — інколи — до тих, котрі діяли в тилу її смертельного ворога». По-друге, застосування обома сторонами конфлікту радикальних заходів, що «глибоко вплинули на демографічну й соціяльну структуру підконтрольного їм цивільного населення». По-третє, громадянські війни на прикордонні були продовженням давньої боротьби великих держав за контроль над прикордонням. І, по-четверте, А. Рібер вважає, що не останню роль тут зіграло сприйняття ситуації на прикордонні Сталіним, який вбачав тут спадщину доби громадянської війни, і саме острах спалаху нової хвилі сепаратизму змушував його жорстоко придушувати національні еліти в міжвоєнний період.

Отже, війна для Сталіна була слушною нагодою вирішити питання ненадійності прикордонного населення, яке він апріорі вважав ворожим й сепаратистським[65].

Саме на цих тезах базується концепція Т. Снайдера про українсько-польську громадянську війну 1943–1947 рр., яка не закінчилася після перемоги СРСР над нацистською Німеччиною, оскільки на той момент ще не було розв'язано конфлікту на польсько-українському прикордонні. Як і А. Рібер, Т. Снайдер вважає, що «репатріації» 1944–1946 рр., оформлені двостороннім польсько-радянським договором, були зумовлені бажанням Й. Сталіна створити національно гомогенну Україну[66]. По суті, «обмін населенням» був продовженням розпочатої УПА етнічної чистки іншими методами. Така практика вирішувала внутрішні потреби радянської системи. І цілком влаштовувала керівництво прорадянської Польщі.

Цікавим аспектом проведення політики «репатріації» в Польщі була завуальована експлуатація волинських подій 1943 р. Т. Снайдер відмічає, що польська комуністична пропаганда намагалася поєднати етнічні чистки на Волині 1943 р. з подіями у південно-східній Польщі 1945 р., уникаючи при цьому нагадування про втрату східних земель.

Корінна різниця між 1943 р. і 1945 р. полягала у наявності державної влади. Т. Снайдер пише: «В 1943 р. на Волині українці і поляки використовували німецьку владу у своїй боротьбі один з одним, тоді як в південно-східній Польщі 1945 р. новостворена держава була якщо не повністю на боці поляків, то певно рішуче налаштована проти українців»[67]. Останнє особливо стало відчутним після закінчення першого, добровільного, періоду репатріації. Радянська сторона вимагала задіяти силу для якнайшвидшого розв'язання питання. У вересні 1945 р. трьом піхотним дивізіям було віддано наказ вжити всіх необхідних заходів для реалізації плану «репатріації». Американській історик відмічає, що саме в цій ситуації польська комуністична влада вирішила розіграти козир волинських подій 1943 р. Дві з цих дивізій, за даними автора, складалися з етнічних поляків Волині, наслідком чого стали акти помсти[68].

Серед характерних особливостей процесу репатріації Т. Снайдер відмічає те, що поляки добровільно переселялися до Польщі, в той час як українці чинили спротив. Українців Закерзоння захищала УПА та відділи самооборони. Порівнюючи втрати у боях польських урядових військ з підрозділами УПА на Закерзонні, Т. Снайдер відмічає високу ймовірність того, що внаслідок сутичок у 1945 р. було вбито більше українців, ніж поляків, однак навіть грубий підрахунок вказує на низьку кількість жертв з обох сторін[69].

Загалом, за оцінками американського історика, за період з жовтня 1944 р. по липень 1946 р. 482 тис. українців було депортовано до УРСР, з них 300 тис. — переселені насильно, 100 тис. — змушені до переселення внаслідок насилля та втрати житла, решта переїхала добровільно[70].

Фінальним акордом українсько-польської громадянської війни стала операція «Вісла» 1947 р. Ця операція, на відміну від попередньої, завдавала прямого удару по соціальній базі УПА на Закерзонні. Хоча Т. Снайдер і відмічає, що ліквідація УПА не була самоціллю, оскільки з точки зору польських керманичів

переселення мало продовжуватись до останнього українця, навіть якби діяльність УПА було нейтралізовано. Головна мета операції полягала в тому, щоб «гарантувати, що українська спільнота більше ніколи не повстане в Польщі»[71].

Американський історик розглядає операцію «Вісла» як етнічну чистку, організовану, аби змінити етнічне обличчя нової Польської держави. Взагалі, події 1947 р. підкреслюють спадковість польської політики по відношенню до українців незалежно від політичної ідеології її уряду[72]. На думку Т. Снайдера, перемога над УПА та створення етнічно гомогенної держави була для польського комуністичного режиму шляхом легітимізації своєї влади у державі[73].

Підходячи до питання легалізації статусу комуністичного режиму у Польщі, Т. Снайдер звертається до категорії «колективної пам'яті». Автор відмічав, що польський комуністичний уряд вдало маніпулював масовою персональною пам'яттю з метою укорінення стійких стереотипів у польську національну свідомість. Так, масову персональну пам'ять Т. Снайдер розуміє як «особисті спогади, збережені достатньою кількістю людей, аби мати національне значення», тоді як національна пам'ять — це «доля померлих, що стала цифрами, фактами та подіями, переробленими в передбачувану схему, яка зміцнює національне минуле й виправдовує національну державність».

Експлуатація польським комуністичним режимом масової персональної пам'яті Волинської трагедії мала на меті формування образа українця-різуна на абстрактному рівні. Особливий акцент робився на українському колабораціонізмі, що дозволяло, на думку Т. Снайдера, відволікти увагу від злочинів, скоєних самим комуністами, та завадити будь-якій можливості порозуміння української і польської опозиції[74].

В чисто цифровому еквіваленті наслідки операції «Вісла», за підрахунками Т. Снайдера, виглядають наступним чином: на початок операції кількість українського населення Польщі становила близько 200 тис. осіб, тобто 0,8% всього населення Польщі[75]. На початок серпня 1947 р. було переселено близько 140 тис. українців, а діяльність УПА на Закерзонні остаточно згорнута[76]. Загальні втрати українсько-польської громадянської війни 1943–1947 рр. за оцінками американського історика, становили 106 тис. вбитими і 1,4 млн. осіб, що залишились без даху над головою[77].

Отже, американському історику вдалося відтворити цілісну картину українсько-польського протистояння періоду Другої світової війни та повоєнного періоду, й показати як українське питання в черговий раз було розіграно міжнародними гравцями для вирішення своїх міжнародних та внутрішньополітичних завдань.

Аналіз творчого доробку північноамериканських дослідників діяльності УПА в період Другої світової війни дозволяє констатувати, що початкова концепція створена в рамках націоналістичного наративу базувалася на заздалегідь визначених ідеологічною доктриною ОУН (б) засадах, під яку партійні історики підвели необхідну фактологічну базу. Внаслідок цього історія створення та діяльності УПА була сильно міфологізована. Запропонована Дж. Армстронгом альтернативна версія історії УПА стала певною противагою націо-

налістичної версії, даючи ґрунтовний неупереджений аналіз історичних передумов створення та діяльності повстанської армії. Зацікавлення сучасних американських дослідників тими аспектами історії УПА, які залишились поза рамками націоналістичного наративу, фактично створило платформу для ревізії старої концепції українського національно-визвольного руху та його інтеграції у загальноєвропейський контекст. Винесення хронології українсько-польського конфлікту за рамки Другої світової війни дає можливість по-іншому поглянути на причинно-наслідкові зв'язки тих складних трансформаційних процесів, що відбувалися у радянсько-польському прикордонні протягом міжвоєнного, воєнного та післявоєнного періоду.

---

[1] *Himka J.-P.* A Central European Diaspora under the Shadow of WW II: The Galician Ukrainians in North America // Austrian history yearbook. — 2006 — № 37. — P. 17–31.

[2] *Potichnyj P.* Ukrainians in World War II Military Formations: An Overview / P. Potichyj // Ukraine during World War II: History and his Aftermath. A Symposium. / Edited by Y. Boshyk. — Edmonton: Canadian Institute of Ukrainian Studies University of Alberta, 1986. — P. 61–66.

[3] *Бедрій А.* ОУН і УПА [Електронний ресурс] / А. Бедрій. — Режим доступу: http://web.archive.org/web/20060515003238/http://www.ukrnationalism.org/.

[4] Там само.

[5] Там само.

[6] *Мірчук П.* Українська Повстанська Армія 1942–1952 / П. Мірчук. — Мюнхен, 1953. — С. 230–231.

[7] *Лебедь М.* УПА: Українська Повстанська Армія. Її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу. Ч. 1: Німецька окупація України / М. Лебедь. — [Репринт. вид.]. — Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 1993. — С. 43.

[8] *Мірчук П.* Українська Повстанська Армія 1942–1952… — С. 32–33.

[9] Там само. — С. 28–29.

[10] Там само. — С. 31.

[11] Там само. — С. 62.

[12] Там само. — С. 63.

[13] *Armstrong J.A.* Ukrainian nationalism 1939–45… — P. 130.

[14] Там само. — P. 140.

[15] Там само. — P. 147.

[16] *Snyder T.* The causes of Ukrainian-Polish ethnic cleansing 1943 / T. Snyder // Past and Present: a journal of historical studies. — 2003. — № 179. — P. 214.

[17] *Armstrong J.A.* Ukrainian nationalism 1939–45… — P. 148.

[18] *Магочій П.* Історія України / П. Магочій. — К.: Критика, 2007. — С. 543.

[19] *Snyder T.* The causes of Ukrainian-Polish ethnic cleansing 1943… — P. 214–215.

[20] Там само. — P. 217–218.

[21] *Armstrong J.A.* Ukrainian nationalism 1939–45… — P. 143–144.

[22] *Верига В.* Втрати ОУН в II світовій війні… — С. 140–141.

[23] Там само. — С. 163. ОУН (р) — ОУН (революційна) — офіційна назва очолюваної С. Бандерою фракції, прийнята II (краківським) Конгресом ОУН у лютому 1940 р. після офіційного розколу організації.

[24] *Armstrong J.A.* Ukrainian nationalism 1939-45… — P. 150–151.

[25] Там само. — P. 155.

[26] Там само. — P. 153.

[27] Там само. — P. 154.

[28] Там само. — P. 155.

[29] *Маркусь В.* Українська Головна Визвольна Рада на тлі подібних визвольних рухів під час другої світової війни (проба порівняння) / В. Маркусь // Сучасність. — 1986. — № 7–8. — С. 220.

[30] *Armstrong J.A.* Ukrainian nationalism 1939–45… — P. 155–156.

[31] *Мірчук П.* Українська Повстанська Армія 1942–1952… — С. 51.

[32] *Tys-Krokhmaliuk Y.* UPA Warfare in Ukraine: Strategical, Tactical and Organizational Problems of Ukrainian Resistance in World War II / Y. Tys-Krokhmaliuk. — New York: Vantage press, 1972. — P. 80.

[33] *Shankowsky L.* Ten Years of the UPA Struggle (1942–1952) / L. Shankowsky // The Ukrainian Insurgent Army in fight for freedom. — New-York: United Committee of the Ukrainian-American organizations of New-York, 1954. — P. 35.

[34] *Armstrong J.A.* Ukrainian nationalism 1939-45… — P. 156–157.

[35] *Содоль П.* Українська Повстанська Армія. 1943–1949. — Довідник. — Нью-Йорк: Пролог, 1994. — С. 48.

[36] *Магочій Р.П.* Історія України… — С. 545.

[37] *Екельчик С.* История Украины: Становление современной нации. — К.: Издательство «К.И.С.», 2010. — С. 213.

[38] *Snyder T.* The causes of Ukrainian-Polish ethnic cleansing 1943… — P. 225.

[39] Організація Українських Націоналістів і Українська повстанська Армія. Фаховий висновок робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА. — К.: Наукова думка, 2005. — С. 18.

[40] *Лисяк-Рудницький І.* Націоналізм і тоталітаризм (Відповідь М. Прокопові) // Історичні есе / Іван Лисяк-Рудницький. — У 2 т. Т. 2. — К.: Основи, 1994. — С. 495.

[41] *Магочій П.* Історія України… — С. 545.

[42] *Лебедь М.* УПА: Українська Повстанська Армія. Її генеза, ріст і дії у визвольній боротьбі українського народу за Українську Самостійну Соборну Державу. Ч. 1: Німецька окупація України / М. Лебедь. — [Репринт. вид.]. — Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 1993. — С. 52–53.

[43] Там само. — С. 73.

[44] *Snyder T.* The causes of Ukrainian-Polish ethnic cleansing 1943… — P. 221–222.

[45] *Snyder T.* «To resolve the Ukrainian problem once for all»: the ethnic cleansing of Ukrainians in Poland 1943–1947 / T. Snyder // Journal of Cold War Studies. — 1999. — Vol. 1., № 2. — P. 86–87.

[46] *Snyder T.* The causes of Ukrainian-Polish ethnic cleansing 1943… — P. 199–200.

[47] Там само. — P. 205.

[48] Там само. — P. 208–210.

[49] Там само. — P. 226–227.

[50] *Snyder T.* «To resolve the Ukrainian problem once for all»… — P. 98.

[51] *Snyder T.* The causes of Ukrainian-Polish ethnic cleansing 1943… — P. 211.

[52] Там само. — P. 213.

[53] Там само. — P. 219.
[54] Там само. — P. 219–220.
[55] Там само. — P. 222.
[56] *Snyder T.* «To resolve the Ukrainian problem once for all»… — P. 99.
[57] *Rudling A.* Theory and Practice: Historical Representation of the War Time Activities of OUN–UPA… — P. 171.
[58] *Магочій Р.П.* Історія України… — С. 545.
[59] *Екельчик С.* История Украины… — С. 213.
[60] *Snyder T.* The causes of Ukrainian-Polish ethnic cleansing 1943… — P. 232.
[61] Там само. — P. 231.
[62] Там само. — P. 233.
[63] *Burds J.* Comments on Timothy Snyder's article, «To Resolve the Ukranian Question once and for All: The Ethnic Cleansing of Ukrainians in Poland, 1943–1947» Journal of Cold War Studies, Volume 1, Number 2 (Spring 1999) [Електронний ресурс] / J. Burds. — Режим доступу: http://www.fas.harvard.edu/~hpcws/comment13.htm
[64] Там само.
[65] *Рібер А.* Громадянські війни в Радянському Союзі [Електронний ресурс] / А. Рібер. — Режим доступу: http://www.historians.in.ua/index.php/doslidzhennya/369-alfred-riber-hromadianski-viiny-v-radianskomu-soiuzi
[66] *Snyder T.* The causes of Ukrainian-Polish ethnic cleansing 1943 / T. Snyder // Past and Present: a journal of historical studies. — 2003. — № 179. — P. 228.
[67] *Snyder T.* «To resolve the Ukrainian problem once for all»: the ethnic cleansing of Ukrainians in Poland 1943–1947 / T. Snyder // Journal of Cold War Studies. — 1999. — Vol. 1., № 2. — P. 104.
[68] Там само. — P. 107.
[69] Там само. — P. 104.
[70] Там само. — P. 108.
[71] Там само. — P. 110.
[72] Там само. — P. 110–111.
[73] *Snyder T.* The causes of Ukrainian-Polish ethnic cleansing 1943… — P. 229.
[74] *Snyder T.* Memory of sovereignty and sovereignty over memory: Poland, Lithuania and Ukraine, 1939–1999 / T. Snyder // Memory and power in post-war Europe / Edited by Jan-Werner Moller. — Cambridge: Cambridge University Press, 2002. — P. 49–50.
[75] *Snyder T.* «To resolve the Ukrainian problem once for all»… — P. 109.
[76] Там само. — P. 113.
[77] *Snyder T.* The causes of Ukrainian–Polish ethnic cleansing 1943… — P. 229.